

Almudena Grandes

*De drie bruiloften van
Manolita*

'Een van de onmisbare
boeken van het jaar.'
– *The Huffington Post*

Over het boek

Een overweldigend verhaal over liefde, vriendschap en moed.

Manolita is net 18 als het leven haar op de proef stelt. Ze is een pientere maar nuchtere jonge vrouw die liefst zo weinig mogelijk op de voorgrond treedt. Als haar broer Antonio haar echter komt smeken om hulp bij het verzet tegen de dictator Franco, gaat ze er toch op in. Manolita ontpopt zich als de sterke en passionele spilfiguur in de hechte vriendengroep die strijdt voor de democratie. De rustige en op het oog weinig aantrekkelijke verzetsstrijder Silverio blijkt haar ware liefde te zijn, en dat verandert haar leven voorgoed. Maar onder de dictatuur zijn zelfs de vertrouwdste gezichten onbetrouwbaar. Het verraad komt akelig dichtbij en hun vriendschap en liefde komen op het spel te staan.

Over de auteur

Almudena Grandes is een van Spanjes meest geprezen en best verkopende literaire auteurs. Ze debuteerde in 1989, heeft inmiddels tien romans en drie verhalenbundels geschreven en werd bekroond met verschillende literaire prijzen. Sinds de bestseller *Het ijzig hart* is ze ook in Nederland een gevestigd auteur.

De pers over dit boek

'De drie bruiloften van Manolita toont opnieuw het absolute meesterschap van Almudena Grandes als romanschrijver.' – *El País*

'Grandes leeft zich met veel gemak in het Madrid tijdens de onderdrukking en de hongersnood in met verhalen over verboden liefdes, de rebellie van de jeugd en het verzet tegen de dictatuur.'
– *La Nueva España*

'Een van de onmisbare boeken van het jaar.' – *The Huffington Post*

Van dezelfde auteur bij Signatuur verschenen

Het ijzig hart
Tussenstations
Episoden uit het leven van Lulu
De vijand van mijn vader

Wilt u op de hoogte worden gehouden van de romans en literaire thrillers van uitgeverij Signatuur? Meldt u zich dan aan voor de literaire nieuwsbrief via onze website www.uitgeverijsignatuur.nl.

Almudena Grandes

De drie bruiloften van Manolita

Uit het Spaans vertaald door Mia Buursma en Rikkie Degenaar

e-bookeditie, november 2015

SIGNATUUR

2015

© Almudena Grandes, 2014

First published in the Spanish language by Tusquets Editores, Barcelona, 2014.

Oorspronkelijke titel: Las tres bodas de Manolita

Vertaald uit het Spaans door Mia Buursma en Rikkie Degenaar

© 2015 Uitgeverij Signatuur, Amsterdam, Mia Buursma en Rikkie Degenaar

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Wil Immink Design

Omslagbeeld: © Ladd Halsey / Getty Images

Typografie: Pre Press Media Groep, Zeist

ISBN gebonden editie 978 90 5672 525 9

ISBN e-book 978 90 449 7339 6

NUR 302

De gedichten van Luis Cernuda (pagina 5), César Vallejo en
Rafael de León zijn vertaald door Adri Boon.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Voor deze vertaling ontvingen de vertalers een werkbeurs
van het Nederlands Letterenfonds

Eerste druk, november 2015

Tweede druk, e-book, november 2015

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

I

MeisjeRekenNietOpMij

In goede tijden trouwen meisjes uit liefde. In slechte tijden doen ze dat vaak om er beter van te worden. Ikzelf trouwde in de allerslechtste tijd met een gevangene vanwege twee stencilmachines die niemand aan de praat kon krijgen. Ik was achttien, en totdat mijn broer het in zijn hoofd kreeg mijn leven moeilijk te maken, wist ik niet eens dat er apparaten met die naam bestonden.

‘Hé, zeg, ben je wel goed bij je hoofd?’ onderbrak ik hem luidkeels. ‘Toe maar, alsof ik nog niet genoeg...’

Problemen heb, wilde ik gaan zeggen, maar Toñito sprong op en greep met zijn ene hand mijn hoofd vast terwijl hij met de andere mijn mond dichtklemde.

‘Schreeuw niet zo hard,’ siste hij fel, alsof hij elke lettergreep tussen zijn kiezen wilde vermalen. ‘Weet je wel hoeveel agenten er hier beneden kunnen zitten?’

Ik knikte met gesloten ogen, en heel langzaam liet hij me weer los.

‘Jij bent niet goed bij je hoofd, Manolita.’

‘*Señor farolero que enciende el gas, dígame usted olé por caridad, por caridad...*’ De stem van Jacinta, een scherp, enigszins vals gepiep dat vooral was bedoeld om de danseressen van het gezelschap de gelegenheid te geven met één hand de stroken van hun rok bijeen te nemen en hun benen te laten zien en intussen met hun hakken te tikken alsof ze een rekening hadden te vereffenen met de planken vloer, was voor ons net zo duidelijk hoorbaar als wanneer we gasten waren geweest van de commissaris van politie, die altijd een gereserveerde tafel had vlak bij het voetlicht, pal onder de kleedkamer waar de meisjes mijn broer verborgen hielden.

Meteen daarna ging de deur open en stak Dolores, de kleermaakster, de schaar schommelend aan de ketting die ze altijd om haar hals had en een zilveren vingerhoed aan haar middelvinger, haar hoofd om de hoek met opgetrokken wenkbrauwen, samengeknepen lippen en een gealarmeerde uitdrukking op haar gezicht, die Toñito met-

een verdreef door zijn hoofd en handen te schudden ten teken dat er geen gevaar was. Toen ze vertrok, herhaalde Jacinta voor de laatste keer het refrein, ‘*ay, olé con olé, y olé, y olá!*’ maar we bleven allebei roerloos zitten tot het applaus losbarstte.

‘Hoor eens,’ pas toen begon mijn broer, die de voorstelling wel kon dromen, weer te praten. ‘Het enige wat ik van je vraag, is dat je naar me luistert.’

Het vierkante, oorspronkelijk ruime vertrek was in stukken opgedeeld door twee gordijnen van flamencojurken, een golf van franjes en stroken in alle kleuren, hangend aan metalen stangen die aan de muren waren bevestigd. In het gedeelte het dichtst bij de deur, waar Toñito me opwachtte toen ik aankwam, stonden alleen een tafel en een stoel, het kantoor waar Dolores de administratie bijhield van jurken die naar de wasserij gingen, kapotte ritssluitingen en schoenen die nieuwe hakken of zolen nodig hadden. Terwijl de meisjes weer met hun hakken tikten en een voor een zijwaarts het toneel verlieten, schoof mijn broer met beide handen de jurken aan de eerste en daarna die aan de tweede stang opzij zodat er tussen de ruches een tunnel ontstond, en zijn bewegingen waren zo snel en doeltreffend dat toen ik me aan de andere kant van de jurken bevond, Palmera nog bezig was de laatste danseres met zijn castagnetten te begeleiden. Voordat zijn vingers tot rust kwamen, hingen alle kleeerhangers weer op hun plek en zat Toñito op een stoel en ik op een krukje tegenover hem.

Aan de andere kant van die golvende muur van stippen in alle mogelijke kleuren bevond zich het raam waardoor mijn broer, wanneer hij dat wilde, naar buiten en weer naar binnen ging vanuit wat oorspronkelijk niets anders was geweest dan de paskamer van de *tablao*^{*}, een veilige plek waar de danseressen zich rustig konden uitkleden om jurken te passen terwijl Dolores hen bestudeerde met een half dozijn spelden tussen haar lippen. Sinds het einde van de oorlog was de helft van dat vertrek bovendien de woonkamer van Antonio Perales García, lid van de JSU^{*}, die op 7 maart 1939 van de aardbodem verdween en van wie ik pas vlak voor Kerstmis van datzelfde jaar weer iets vernam.

‘Hij maakt het goed.’

Twee weken nadat mijn oudste broer verdween, toen we elke ochtend opstonden met het voorgevoel dat Franco Madrid binnen zou komen vallen, om dan ’s avonds opnieuw naar bed te gaan met een onzekerheid die erger was dan de nederlaag, had ik geen idee wie de

vrouw was die me opwachtte in het portiek. Zij merkte het en deed haar donkere, onopvallende hoofddoek af, die al net zo ongewoon was als de wijde wollen jas die haar omhulde, voor ze me die vier woorden toefluisterde: hij maakt het goed! Dat had genoeg moeten zijn, maar toen ik haar stem hoorde, was ik zo verbijsterd dat ik dat wat mijn ogen zagen niet in verband kon brengen met wat mijn oren zojuist hadden gehoord, en ik was zo verstijfd van verbazing dat ik niet eens in staat was om te knikken.

‘Je broer Antonio,’ verduidelijkte zij dus, zonder haar stem te verheffen maar elke lettergreep duidelijk articulerend alsof ze het tegen een achterlijk kind had, ‘hij maakt het heel goed. Hij is bij mij.’

Toen deed ze de hoofddoek weer om en liep weg zonder afscheid te nemen, op een paar platte schoenen die op zich al voldoende zouden zijn geweest om als vermomming te dienen, want totdat ik haar die ochtend zo vlak voor me zag, zou ik nooit hebben gedacht dat ze nauwelijks groter was dan ik.

Dat was het eerste wat aan haar opviel, haar manier van lopen, want ze bewoog zich net zo gracieus als een danseres op blote voeten die alleen op haar voorvoeten steunt, de wreef haast verticaal dankzij een paar naalddunne hakken die haar hoog boven haar reputatie uittilden. Dat wonderbare evenwicht leek bij elke stap verstoord te worden, maar in plaats van onderuit te gaan bleef ze in evenwicht en deinde ritmisch met haar heupen, wip wap, van de ene naar de andere kant, waarmee ze een verwarrende illusie schiep van instabiliteit die in haar hele lichaam doorwerkte, en haar borsten dansen op de maat die haar voeten onder het lopen aangaven en die zo krachtig was dat een minieme, kortstondige trilling haar achterste deed schudden. Voor de oorlog was er maar weinig wat de vergelijking kon doorstaan met de aanblik die die vrouw elke avond gratis en voor niets bood als ze zo uitgedost op weg ging naar haar werk.

‘Jesus, Eladia...’ Als mijn broer thuis was, holde hij altijd klokslag halfnegen naar beneden om, geleund tegen de gevel, van dichtbij te kijken hoe ze de helling op liep en te genieten van het effect daarvan op dat bijzondere fenomeen van rust en beweging. ‘Wat ben je toch geweldig!’

Carmelilla de Jerez, de artiestennaam waarmee ze stond aangekondigd op de aanplakbiljetten van de tablao in de calle de la Victoria waar ze om negen uur aan het werk ging, had een lange, blanke hals, glad en slank als haar armen, en benen die altijd in beweging bleven,

hoewel ze zich soms omdraaide om haar bewonderaar uit te schelden met een minachting die hem alleen maar aan het lachen maakte.

‘Kijk maar niet zo, Antoñito, straks word je nog duizelig,’ en als ze een vrolijke bui had, deed ze er nog een schepje bovenop. ‘Zelfs hiervoor ben jij niet mans genoeg.’

Maar meestal had ze geen vrolijke bui en dan liep ze voorbij ons portiek, nummer 19 in de calle Santa Isabel, zonder een spier te bewegen van die keizerlijke hals die ervoor gemaakt leek te worden omhangen met eindeloze snoeren parels en briljanten die haar hele hals omsloten tot ze haar kin raakten, een kin die bij een andere vrouw te puntig zou zijn, maar die in dat raadselachtige gezicht met die vreemde, ongelijkmatige trekken de vlezige volle lippen beter tot hun recht deed komen dan welke lippenstift ook, die exotische, met een trefzeker, onuitwisbaar potlood getekende mond die nog weer mooier werd door de uitgesproken jukbeenderen, de lange, knokige kaken van haar familie van moederskant. Niemand, zij niet en waarschijnlijk ook haar moeder niet, wist zeker wat de identiteit was van de man die haar had verwekt, maar als je naar haar keek, kwam je gemakkelijk in de verleiding hem te vergeven, want hij had zijn desertie goedgeemaakt met twee enorme zwarte ogen die waardevoller waren dan zijn achternaam en die bij een andere vrouw misschien te dicht bij elkaar zouden staan, maar bij haar niet. Het gezicht van Eladia Torres Martínez werd alleen nog maar mooier door de opeenstapeling van een aantal vergissingen die elk op zich verwonderlijk waren, zoals haar lelijke, grote, lichtelijk gekromde maar toch volmaakte haviksneus, die zelfs mooi was in dat onevenwichtige gezicht dat een bijzondere harmonie ontleende aan zijn onvolmaaktheden, het ideale contrapunt van dat lichaam met die lange botten en geprononceerde rondingen waar Toñito, terwijl zij opging in het gewoel tussen de marktkraampjes, naar keek met de trots van een eigenaar die zijn favoriete merrie toont.

‘Die is stapeldol op mij.’

‘Ja, hoor,’ zei ik dan spottend. ‘Dat zie je zo, je hoeft alleen maar naar haar te kijken...’

Maar dat zij zijn leven had gered, hoefde me niet echt te verbazen. De vrouw die in maart 1939 naar me toe kwam, had dezelfde naam en leek dezelfde persoon, maar was dat niet meer. De oorlog had het beste, maar ook het slechtste in ons allemaal naar boven gehaald, had ons zelfs veranderd in andere personen dan we in tijden van vrede zouden zijn gebleven.

In de lente van 1936 was ik nog geen veertien, maar ik herkende in Toñito nauwelijks nog de jongen die ooit mijn grote broer was geweest. Sinds hij zijn eigen geld verdiende in de zaadhandel van onze vader in de calle Hortaleza kwam hij eigenlijk alleen nog thuis om zich op te sluiten in de badkamer en er piekfijn weer uit te komen, op tijd om Eladia langs te zien lopen. Daarna ging hij de hort op, en hij kwam dan pas zo laat thuis dat hij zich elke morgen versliep en er op een holletje vandoor ging, zonder ontbijt. In theorie was ik degene die in de groei was, maar sinds we in Madrid waren komen wonen was hij veel harder gegroeid, uiterlijk maar vooral innerlijk, en was hij met één sprong voortijdig de scheidslijn overgegaan tussen de tuin voor de kinderen en de jungle van de volwassenen. Maar toch, toen ik al dacht dat ik hem kwijt was, gaf de oorlog hem aan me terug.

Het was niet alleen dat hij weer elke middag thuis was. Het kwam ook door zijn enthousiasme, die plotselinge, jeugdige energie waardoor er van de ene op de andere dag niets meer over was van die lome indolentie, zo eigen aan knappe mannen, van die vreemde, vrolijke stoerheid die in de laatste maanden zijn ogen vertroebelde met een donker waas, voortgekomen uit nachten vol uitspattingen waarvan ik me zelfs geen voorstelling kon maken. Zijn vroegere vrienden, Julián el Lechero, Puñales, Orejas en Manitas kwamen af en toe langs om naar hem te vragen, maar hij was er nooit. Wat een kerel, zeiden ze dan, met een uitdrukking op hun gezicht die eerder bewondering dan afgunst uitdrukte als ik voor de zoveelste keer zei dat hij weg was gegaan zonder te zeggen waarheen.

‘Ik ben die zoon van jou spuugzat, als je dat maar weet...’ Onze stiefmoeder daarentegen kon weinig waardering opbrengen voor zijn nieuwe gewoonten. ‘En als hij mans genoeg is om de beest uit te hangen zou hij ook wel zo flink kunnen zijn om me zijn loon te geven.’

‘Waarom?’ Ook mijn vader vond niets zo leuk als de beest uithangen en daarom koos hij altijd partij voor die jongen die met de dag een beetje meer op hem ging lijken, niet alleen vanbuiten maar ook vanbinnen. ‘Je krijgt mijn geld toch al? Laat hem toch lekker zijn gang gaan, María Pilar, daarvoor is hij toch immers jong...’

Sindsdien hing alles af van het been waarmee mijn stiefmoeder ’s ochtends uit bed was gestapt. Want we wisten allemaal dat mijn vader een deel van de inkomsten uit de zaak voor zichzelf achterhield. En dat als zijn vrouw het waagde hem daar verwijten over te maken,

hij in staat was de deur uit te lopen en pas drie dagen later weer boven water te komen. En dat Toñito hem in de winkel met alle liefde de hand boven het hoofd hield, met net zoveel liefde als waarmee mijn vader het hem vergaf als hij pas 's middags met een kater op zijn werk kwam. Daarom hield María Pilar uiteindelijk bijna altijd haar mond, en bedacht ik dat ik nooit ofte nimmer de fout zou maken met een knappe man te trouwen.

Mijn vader en mijn broer waren allebei heel knap, en op dezelfde manier. Lang, elegant, stevig maar gespierd, lenig en robuust als atleten, hun gezicht eerder aantrekkelijk dan mooi, met grote, zachte ogen, een karaktervolle neus en kaken, en smalle lippen. Ze leken zo op elkaar dat hun bewonderaars ze van een afstand zelfs door elkaar haalden, en ze hadden zo'n succes bij de vrouwen dat sommigen, zoals de dochter van de portierster, met allebei tegelijk flirtten.

'Ik zeg natuurlijk maar wat,' vertrouwde ze me toe op een dag dat ze het trapportaal aan het soppen was en ze hen samen de trap af zag komen, 'want je vader is getrouwd en hij is... Hij is je vader, hè? Maar als hij weduwnaar was, bijvoorbeeld, en ik tussen die twee zou moeten kiezen... dan zou ik dat echt heel moeilijk vinden.'

'Ja?' Ik keek naar dat onnozele gezichtje. 'Nou, Luisi, volgens mij zou het in jouw geval niet zo moeilijk zijn, hoor...'

Ik hield het tweede deel van de zin – want uiterekend jij hebt bij geen van tweeën ook maar een schijn van kans – voor mezelf, maar zij snapte het goed genoeg om de bal terug te kaatsen.

'Maar wel jammer, hè? Dat jij zo anders bent...'

Ik gooide de deur voor haar neus dicht om haar geen gelijk te geven, maar kon niet vermijden dat de spiegel in de hal dat wel deed. Ik leek op mijn moeder, want van haar had ik de vorm van mijn gezicht geërfd, een soort taart die een beetje rond was dan ik zou hebben gewild, mollige appelwangen en donkere ogen, als kleine knoopjes, al was ik over mijn haar nog het meest ontevreden. Het ergste was dat ik niet eens wist hoe ik aan die onhandelbare bos piepkleine krulletjes kwam, warrig alsof er onophoudelijk, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, elektrische stroom doorheen ging. Elke week gaf ik kapitalen uit aan linten, sierkammertjes en haarspeldjes, maar ik wist nooit wat ik ermee aan moest in dat Afrikaanse haar dat de spot met me dreef, net zo'n mysterie als mijn korte benen, mijn poppenhandjes en dat korte bovenlijf dat me ertoe veroordeelde voor altijd een kind te lijken in een familie van lange mensen, de mannen robuust

als bomen, de vrouwen slank als riet. Ik was precies mijn moeder en toch ook weer niet, want ik had niet haar lichaam geërfd maar een miniatuur daarvan, een replica in getrouwe proporties dat echter zo'n twintig centimeter kleiner was dan het origineel. Mijn zus Isabel, vier jaar jonger dan ik, was met haar negen jaar nog maar een paar centimeter kleiner.

Misschien deed Toñito's terugkeer me daarom wel zo goed. Zolang hij zich weer gedroeg als mijn grote broer zou ik een plek hebben aan zijn rechterhand, ermee tevreden nog maar een afspiegeling te zijn van het gezag dat ik, gedwongen door zijn vlucht, voortijdig had moeten overnemen. Maar bovendien was het fijn hem te zien. Ik had hem nog nooit zo knap gevonden als in die tijd, toen hij het eerste aantrok wat hij in de kast tegenkwam, zijn handen als een kam door zijn haar haalde en zonder een spoortje eau de cologne aan de keukentafel ging zitten met rode wangen, een vastberaden uitdrukking op zijn gezicht en in zijn ogen een vurig licht dat leek op een koortsige gloed, waar hij dan losse papiertjes volkrabbelde, die hij vervolgens overal in huis liet slingeren. Ik had hem nog nooit zoveel zien lachen als tijdens die zomeravonden in 1936, als de deurbel ging en de zonsondergang met eindeloos veel lawaai en omhelzingen werd gevierd door Manitas, Orejas, Puñales en heel veel anderen, jongens en meisjes die ik soms van gezicht kende, soms niet eens dat. 'Als jullie willen...' In die tijd verscheen zelfs Luisi op zijn zondags gekleed, met een rode zakdoek om haar hals, een schrift, een potlood en illusies net zo vurig als de kleuren van een Apache op oorlogspad, '... ben ik secretaresse, hè? Wat vind jij, Antonio?'

'Prima, kameraad, Hij keek haar aan en lachte haar toe met zijn ogen en zijn mond, 'heel erg bedankt...'

Luisi was niet de enige die het revolutionaire vuur van mijn broer verwarde met het weinig realistische idee dat hij haar het leukste vond, een gevoel dat Toñito voor geen van de meisjes in de woonkamer koesterde, terwijl ik, die wist wie de enige was die hij wel echt leuk vond, vanaf het balkon de straat in de gaten hield om een seintje te geven op het moment dat ik onze stiefmoeder over de stoep aan zag komen lopen, vanaf het plaza Antón Martín.

Eind juli ging María Pilar ervan uit dat ze niet meer terug zou gaan naar de familie waar ze de laatste vijf jaar als kokkin had gewerkt. Haar baas, een aristocraat die niet met een nichtje van de Romanones had hoeven trouwen om een belangrijk man te worden, had

haar drie maanden vooruitbetaald voor hij was afgereisd naar zijn vakantiehuis in Cestona. Toen het duidelijk was dat hij niet terug zou komen, accepteerde María Pilar een nieuwe baan in de keukens van het Gran Vía-hotel, en dankzij de strategische ligging daarvan, tegenover het Telefónica-gebouw en op een steenworp van de Puerta del Sol, was het restaurant een van de populairste van de stad geworden. En omdat de correspondenten en buitenlandse diplomaten er vaak kwamen dineren op een tijdstip dat de Spanjaarden nog bezig waren met hun zoveelste glas om het middagmaal beter te laten zakken, was het onmogelijk te voorzien hoe laat ze thuis zou komen.

‘O nee.’ Toen Toñito probeerde me over te halen me bij hen aan te sluiten, weigerde ik ronduit. ‘Reken niet op mij.’

Het enige waartoe ik wel bereid was, was die bescheiden spionagetaak, zodat zij ervandoor konden gaan voordat de vrouw des huizes binnenkwam. Dan renden zij weg via de trap terwijl ik in allerijl asbakken moest legen, glazen weghalen, een lap over het glas van de salontafel halen en kussens opschudden, maar ik was nooit snel genoeg om María Pilar ervan te overtuigen dat daar niks aan de hand was geweest.

‘Hoe vaak moet ik het nog zeggen?’ En op de koop toe kreeg ik ook nog de bijbehorende uitbrander over me heen. ‘In mijn huis geen politiek! Als je zo nodig aan politiek wilt doen, ga je de straat maar op! Op straat, daar horen armoedzaaiers thuis.’

Voor haar, die haar leven lang al hoge heren diende, was het uitroepen van de Republiek een catastrofe geweest, vergelijkbaar met het einde van de wereld. Het dagelijkse beeld van die deftige dame, die als ze de trap opging haar rok ophield om zich niet te besmeuren met het stof van haar burens, die arme sloebers, verloor net zo snel betekenis als Toñito ervan overtuigd raakte dat de vrijheidszucht van de grote Spaanse massa, eenmaal op de weg van de glorieuze Russische Revolutie, het zaad van de emancipatie, het welzijn en de toekomst van de mensheid in zich besloten hield. Zij, die zich niet neerlegde bij de afvalligheid van haar bewonderaars, die paar arme meisjes die tot alles bereid waren om ooit net zo elegant te worden als señora María Pilar, onder andere omdat ze er geen idee van hadden dat ze rondliep in de afgedankte kleren van haar werkgeefster, tien of vijftien jaar nadat die de laatste mode waren geweest, legde het anders uit.

‘Dit is toch geen leven,’ want niemand kwam haar nog vragen of ze

de foto mochten zien waarop, door de reverence waarmee mevrouw de hertogin in haar paleis Victoria Eugenia begroette, op de achtergrond haar kokkin zichtbaar was, met een gelegenheidsgezicht en een schort zo stijf gesteven dat het vanzelf overeind bleef staan. ‘Dat schorem, met al die kapsones, dat tutoyeert maar iedereen en heeft nergens respect meer voor... Ik weet niet waar dat heen moet met al dat ordinaire gedoe.’

Ik dacht weleens dat als ik lid werd van de JSU, zoals Toñito wilde, ik ook over de trap naar buiten zou kunnen rennen en de woonkamer als een zwijnenstal achterlaten, en dat mijn stiefmoeder die dan zelf zou moeten schoonmaken en opruimen voordat ze tegen de kanarie begon te schreeuwen. Maar ik was te moe om een van die secretaressebaantjes op me te nemen die mijn broer en zijn vrienden zo vrolijk verdeelden, alsof er iets te verdelen viel, dacht ik, alsof ze echt geloofden dat de besluiten die ze tijdens die bijeenkomsten namen ook maar enige invloed hadden op de toekomst van ons allemaal.

Ik was dol op Toñito en zijn vrienden vond ik ook leuk. Ik nam ze niet serieus, maar ik wist dat het aardige jongens waren met goede bedoelingen, en hoewel ik mezelf voorhield dat ik Orejas alleen maar grappig vond, klopte het wel dat ik hem meer dan leuk vond, want al zag hij er niet zo geweldig uit, hij was wel slim en kende allerlei moppen en galante opmerkingen en had een heel arsenaal aan grapjes die een steen nog hadden vermurwd.

‘God zij met u, mevrouw,’ zei hij altijd als hij María Pilar en mij op straat tegenkwam, ‘en het meisje met mij.’

Mijn stiefmoeder hoorde die zwierige complimentjes lachend aan, die onschuldig waren en doordrongen van een verfijnde spitsvondigheid, maar ik was er niet aan gewend dat de jongens naar me keken. En hoewel ik wist dat Orejas zijn gunsten verdeelde over alle meisjes uit de buurt, bezweek ik af en toe toch voor de verleiding mezelf illusies te maken, die werden gevoed door zijn verwarrende grilligheid. Toñito’s andere vrienden behandelden me altijd hetzelfde, met dezelfde vertrouwde onverschilligheid als waarmee ze ook met mijn zusjes omgingen, maar Orejas, die altijd langs me heen liep alsof hij me niet zag, deed sommige dagen net of hij ook nog op een andere manier naar me kon kijken.

‘Gisteren zag ik je uit de metro komen en ik herkende je niet, Manolita. Ik moet bekennen dat ik achter je aan ben gelopen tot ik je

jullie portiek in zag gaan. Je bent een echte vrouw geworden, ongeloflijk...'

Ik geloofde die ontboezemingen niet echt, maar dat kon toch niet verhinderen dat ik begon te blozen toen ik hem zo hoorde en ook niet dat hij lachte om mijn blos, alsof hij het leuk vond dat hij controle had over de kleur van mijn wangen. Misschien deed hij daarom zo zijn best om me te ronselen, misschien nog wel meer dan Toñito, en dat was hem bijna gelukt.

'Jezus, die Roberto ook, wat een schoft...'

Tot ik op een middag op de trap Luisi haar nichtje Leonor zag troosten, die net had gehoord dat Orejas María, de stiefdochter van de portierster van nummer 15, had overgehaald om bij de groep te komen, en dat hij tegenover zijn vrienden had lopen opscheppen dat hij haar een paar dagen eerder over straat achterna was gegaan om naar haar benen te kijken. Moet je zien, had hij gezegd, dat is me toch een stuk geworden, en wij hebben er niets van gemerkt...

'Hetzelfde, precies hetzelfde als hij tegen Leo zei,' zei Luisi later tegen mij. 'Ze vond het al zo vreemd dat hij niet meer naar haar omkeek terwijl hij haar eerst zo het hof had gemaakt, en nu blijkt dat hij tegen alle meisjes hetzelfde doet.'

Toen besloot ik dat ik nooit meer zou blozen, al betekende dat niet dat ik hem niet leuk meer vond, en zijn gevatheid keerde zich uiteindelijk tegen mij. Want hij was degene die me die zo geestige bijnaam gaf waar zelfs ik om zou hebben kunnen lachen als hij niet zo onrecht was geweest.

'Maar kijk toch eens wie we hier hebben...' riep hij op een avond toen hij me op mijn uitkijkpost op het balkon zag. 'MeisjeReken-NietOpMij!'

Want Orejas kon nog zo vaak en nog zo hard 'Dood aan het fascisme!' roepen, hij hoefde natuurlijk niet om zes uur op te staan, zoals ik deed, om het eten op het vuur te zetten en Isabel wakker te maken zodat ze op de kleintjes kon passen, dan om klokslag acht uur de winkel in de calle Hortaleza te openen en die om halftwee te sluiten, daarna op een holletje naar huis te gaan om drie lunchtrommels op te halen, waarvan ik er eentje naar mijn vader en een tweede naar mijn broer moest brengen in hun respectieve kazernes, vervolgens mijn eigen eten staande naar binnen te werken in de ruimte achter de winkel, drie minuten voordat ik die weer opende, en halverwege de avond thuis te komen, waar hij dan in de woonkamer zat, rokend

met zijn vrienden. Orejas had niet op zijn veertiende een baantje op hoeven te geven dat hij leuk vond om in zijn eentje alle werkzaamheden van de anderen over te nemen. Dat was die domme Manolita allemaal overkomen, Orejas niet.

Bij mij thuis had de oorlog voor iedereen geweldig uitpakkt, behalve voor mij. De mannen hadden niet naar het front hoeven, want ze waren er zo snel bij geweest om zich als vrijwilliger aan te melden dat de een was afgewezen omdat hij te oud was en de ander precies vanwege het omgekeerde. Maar met zijn zevenendertig jaar was mijn vader nog jong genoeg om een van de opengevallen plaatsen in te nemen die de frontstrijders hadden achtergelaten in de *Guardia de Asalto**, en mijn broer was op zijn achttiende volwassen genoeg om op het kantoor van de *Capitanía** te werken. Dit had tot gevolg dat zij een week na de staatsgreep allebei een baan hadden die heel wat leuker was dan in de stille uurtjes zangzaad verkopen.

María Pilar, op haar beurt, had al veel eerder dan ze zelf had durven vermoeden geen reden meer tot klagen. Nu ze zich niet langer kon laten gelden als juwelenexpert van wie alle vrouwen uit de wijk wilden horen of hun sieraden al dan niet pruldingen waren – want kijk, kind, ontmoedigde ze hen altijd voor ze haar loep pakte, goed, wat je goed noemt, je kan er zeker van zijn dat er niet één echt goed is – en ze haar reputatie kwijt was van ceremoniemeester, waarmee ze onder de rijke winkeliers van Antón Martín naam had gemaakt als adviseur bij trouwerijen en doopplechtigheden, was mede door de verdwijning van het hof haar leven steeds verder bergafwaarts gegaan naar een ondraaglijke alledaagsheid tot ze eind november 1936 de bodem had bereikt, waarna ze weer opveerde.

Ze kende de mensen voor wie ze had gewerkt zo door en door dat ze er nooit aan had getwijfeld dat ze Madrid binnen zouden komen op het moment dat zij dat wilden, punt uit. Hun nederlaag maakte haar sprakeloos, een verbijstering die haar veranderde in een onbekende vrouw, zacht als zijde en zo opgaand in haar gedachten dat ze, in plaats van bevelen te geven, vragen beantwoordde met eenlet-tergrepige woorden. Misschien kwam het daardoor dat geen van ons het driftige geratel hoorde van de rekenmachine die in het achterkamertje van haar brein getallen optelde en aftrok.

Toen niemand er al meer aan twijfelde dat de oorlog lang zou gaan duren, kwam María Pilar dankzij haar werk in het Gran Vía-hotel tot de ontdekking dat er een nieuwe aristocratie was geboren van

buitenlandse verslaggevers, beroemde schrijvers, chique diplomaten, militaire adviseurs en onbetamelijke Spaanse dames die konden roken en zich als Françaises rond die machtige mannen kronkelden, geheimzinnige clubjes waarin over de loop van de oorlog werd beslist of, kort gezegd, het selecte gezelschap enkelingen die wisten wat er geweten moest worden, een milieu waarin ze zich als een vis in het water voelde. Vanaf dat moment sloot ze nieuwe vriendschappen, zette nieuwe zaken op en bloeide weer op als nooit tevoren. En zo, in de zomer van 1937, weer opgekrabbeld en haar rug recht, gooide ze Toñito's kameraden zonder pardon uit een hoofdkwartier dat al snel onderdak zou gaan bieden aan de leden van een vreemd genootschap.

‘Goedemiddag, kindje...’ Toen ik die excentrieke figuur op de drempel zag staan, met op zijn hoofd een oude, kale hoge hoed met versleten randen en gehuld in een zwarte pandjesjas uit de vorige eeuw, dacht ik dat hij een uit een theater ontsnapte acteur was. ‘Zou je zo vriendelijk willen zijn de dame des huizes te laten weten dat de huismeester van de markies van Hoyos het genoeggen hoopt te hebben haar te ontmoeten?’

‘Wat?’ vroeg ik op mijn beurt, zo verbijsterd dat ik er alles om verwed zou hebben dat er geen grammetje verbazing meer bij kon in mijn lichaam en die weddenschap dan zou hebben verloren.

‘Don Eusebio!’ want op dat moment strekte María Pilar – aan wie de laatste tien jaar niet voorbij waren gegaan, te oordelen naar haar tuniek van gele zijde met borduursel van pailletten en glazen kraaltjes die paste bij de tulband op haar hoofd – haar handen uit naar de zojuist aangekomene alsof ze de charleston met hem wilde gaan dansen. ‘Het is me een uitzonderlijk genoeggen, twijfelt u daar niet aan, u welkom te heten in dit huis dat u vanaf nu als het uwe kunt beschouwen.’

‘Duizendmaal dank, lieve vriendin, voor deze eer die ik niet verdien, maar vertelt u mij...’ En terwijl ik zag hoe hij vol overgave de rug van die beide handen kuste, begreep ik dat ik er aanvankelijk niet zover naast had gezeten, want die holle, pompeuze, gekunstelde dialoog kon alleen maar bij een ongetwijfeld komische voorstelling horen, ‘...ben ik wellicht de eerste?’

‘Nee, doña Milagros zit al op ons te wachten,’ al had ik geen idee van de titel of de auteur. ‘Deze kant op, alstublieft, wilt u mij maar volgen...’

Milagros was huishoudster geweest bij een van de bestuursleden van de Banco de Vizcaya, maar door de manier waarop ze haar neus rimpelde en haar hand uitstreekte zodat Eusebio die met zijn lippen kon beroeren, leek het alsof haar vroegere bazen tot de oudste adel hadden behoord. En er kwamen er nog meer: Epifanio, ooit kamerdienaar van de aristocratische generaal Weyler, María Teresa, eerste kamermeisje van de hertogin van Alba, Mateo, huismeester van de jongste dochter van de hertogen van Infantado, en Antonia, de huishoudster van de familie Ruiz Maldonado, een rijke bankiersfamilie uit Santander, stuk voor stuk opgedoft in hun mooiste galakleding uit de goede tijden van weleer, alsof die kleren, die handschoenen, die verfijnde omgangsvormen waarmee ze pronkten als met een stel mooie juwelen zoals we die bij ons in de buurt nog nooit hadden gezien, hen met behulp van de regels van een clandestien en ogeneschijnlijk onschuldig spel zouden kunnen isoleren van het stempel van een vijandig tijdperk.

‘Na u...’

‘Nee, alstublieft...’

‘Staat u mij toe...’

‘In geen geval...’

‘Duizendmaal dank...’

‘Aan u...’

‘U kunt zich niet voorstellen hoezeer ik u allen heb gemist.’ Nadat ze zich door een complete catalogus van buigingen en zoetsappigheden heen hadden gewerkt, waren ze eindelijk gaan zitten en nam María Pilar het woord. ‘Daarom wil ik u allen, voordat we beginnen, bedanken voor het aanvaarden van mijn uitnodiging.’

‘De dank is geheel aan ons, doña María Pilar, voor uw genereuze gastvrijheid, slechts vergelijkbaar met uw talent,’ maar het was Epifanio die zijn rug rechtte tegen de leuning van de stoel, een kroontjespen in de inktpot doopte en zich tot het gezelschap richtte met een autoriteit die was geworteld in zijn militaire verleden. ‘Welnu, dames, heren, ik denk dat het opstellen van een agenda het meest dringende punt is. Naar mijn mening zouden we in de eerste plaats de kwestie van het lidmaatschap moeten behandelen...’

Op dat moment stond María Pilar op en sloot de deur, zonder dat ze in de gaten had dat ik erachter stond. Ik dacht dat ik verder niets meer zou horen, maar even later was het getinkel van een belletje te horen, boven het bescheiden gemurmel van de conversatie uit. Op

elke andere dag zou ik hebben gedaan of ik niets had gehoord. Ik was María Pilars dienstmeisje niet, zelfs niet haar dochter. Ik had geen reden om op haar belletje te reageren, maar mijn nieuwsgierigheid was sterker.

‘Met betrekking tot de beslagleggingen...’ Toen ik de deur opendeed, sprak Epifanio de vergadering nog steeds toe, stram alsof hij een bezem had ingeslikt, ‘... is er nog nieuws, doña Antonia?’

‘Pardon,’ onderbrak ik zachtjes, ‘je had gebeld, María Pilar?’

‘Ja, Manolita, ik vroeg me namelijk af... Wat kunnen we de dames en heren aanbieden? Een glaasje anijslikeur, wellicht?’ Laat dat ‘wellicht’ maar weg, dacht ik bij mezelf, want behalve de fles die zij die dag in het hotel achterover had gedrukt, hadden we alleen een beetje wijn voor het koken. ‘Wie kan ik daarmee een plezier doen?’

Ze gingen er allemaal zo gretig op in dat het leek of ze hetzelfde wisten als ik. Glimlachend gaf María Pilar me de sleutel van het dressoir, en nadat ik haar de fles had aangereikt, opende ik de vitrinekast om er een voor een de kleine glaasjes van gekleurd, geslepen kristal uit te halen, waarop ze zuiniger was dan op haar kinderen. Terwijl ik met een servetje heel bedachtzaam het stof eraf veegde, had ik de tijd om naar Antonia’s antwoord en nog wat andere opmerkingen te luisteren.

‘Ja, ik heb nieuws, don Epifanio, maar spijtig genoeg niet positief. Op mijn huis kunnen we niet rekenen.’

‘Heeft uw kleindochter misschien haar baan opgegeven?’ vroeg Mateo belangstellend.

‘Ach wat! Veel erger...’ Ik draaide me stilletjes om en zag dat ze haar allemaal verwachtingsvol aanstaarden. ‘Señorita Inés, de jongste... die is revolutionair geworden.’

‘Wat zegt u me nu!’ Epifanio sperde zijn ogen wagenwijd open.

‘U hoort het goed,’ beaamde Antonia treurig. ‘Mijn kleindochter en zij tutoyeren elkaar en spreken elkaar zelfs aan met kameraad, dus...’

‘Net als mijn meneer,’ zuchtte Eusebio. ‘Eerlijk gezegd weet ik niet waar dit heen moet.’

‘Niemand heeft nog ergens respect voor,’ beaamde María Pilar terwijl ze de fles opende en de glaasjes begon in te schenken. ‘Uiteraard is iedereen weg uit dit Madrid.’

‘Goed, goed, geen paniek.’ Epifanio hief zijn handen om om stilte te vragen. ‘Uitzonderingen bevestigen de regel. De overgrote meerderheid van de hoge heren heeft stand weten te houden.’

‘Maar, gelukkig voor ons, wel op vele kilometers vanhier,’ zei Mateo met een behoedzaam lachje.

‘U hebt groot gelijk, waarde heer,’ Antonia knikte terwijl er diep in haar muizenoojjes een ondeugend lichtje verscheen, ‘want los van al het slechte lijkt het erop dat mijn Virtudes en haar mevrouw een kantoor hebben geopend van de Rode Hulp, dus wat betreft het lidmaatschap...’

‘Dat is groot nieuws, waarde vriendin,’ Epifanio werd meteen enthousiast. ‘Dit kan belangrijker blijken te zijn dan het nu lijkt, reken maar...’

‘Dankjewel, Manolita.’ Precies op dat moment, toen het erop leek dat ik iets meer te weten zou komen, merkte María Pilar dat ik nog altijd naast de tafel stond. ‘Je kunt wel gaan.’

Op de eerste dag van april 1937 kwam mijn stiefmoeder halverwege de ochtend thuis met een band om haar rechterbovenarm met daarop de initialen van de Internationale Rode Hulp, om de mouw van een donkere bloes van gewone stof die niet eens paste bij het blauwe katoen van de eerste broek die ze in haar leven droeg. Ik zag haar niet want ik was in de winkel, maar Isa vertelde me dat ze vrijwillig ontslag had genomen bij het hotel.

‘Je zult zien, als papa het hoort, heb je de poppen aan het dansen...’

Maar ik vergiste me, want ’s avonds aan tafel klonk er geen onvertoegen woord, en vanaf de volgende dag, terwijl ons dieet net zo snel verbeterde als dat van onze burens verslechterde, begon María Pilar achter mijn vader om onze geheimhouding te kopen door ons lukraak geld toe te stoppen, kleine hoeveelheden maar wel regelmatig, en dat ging altijd gepaard met dezelfde waarschuwing: laat het niet zien, schep er niet over op, zeg tegen niemand dat het van mij komt of jullie krijgen nooit meer wat. En op een dag ging hij ervandoor, hij bleef twee nachten weg, daarna ging alles weer gewoon zijn oude vertrouwde gangetje, en hij bemoeide zich niet met de nieuwste bezigheden van zijn vrouw of met die geheimzinnige bijeenkomsten, waarbij nooit meer het belletje tinkelde aan de andere kant van de deur, die vanaf de tweede sessie altijd gesloten bleef.

Ik was ervan overtuigd dat die plotselinge rijkdom van María Pilar alles te maken had met het mysterie van die dichte deur, want haar compagnons hadden net zo’n onbegrijpelijke metamorfose ondergaan als die waardoor die zogenaamd nette dame was veranderd in een pseudomilitiestrijdster. De personages, die enkele weken eerder

nog op vermomde acteurs in een ouderwets blijspel hadden geleken, gedroegen zich nu alsof ze ondanks de radicale proletarisering van hun uiterlijk en kleding in hun anachronistische dialogen waren blijven steken: duizendmaal dank, waarde vriend, hierlangs, alstublieft, staat u mij toe. In hun overalls, zonder hoed, zonder handschoenen en zonder sjaals, de mannen slecht geschoren en de vrouwen niet opgemaakt, waren ze niet langer de hoofdrolspelers maar eerder de auteurs van een ander stuk in een duister, vaag genre, waarvan de voorstellingen verborgen bleven voor de blikken van de toeschouwers. Maar toch, al hun voorzorgsmaatregelen ten spijt, kwam ik achter het plot via een weg die ze nooit hadden kunnen bevroeden.

‘Manolita?’

‘Tot uw dienst.’

‘Praat alsjeblijft in de gehoorhoorn en schreeuw, als je dat niet erg vindt, want ik ben doof.’

Mei was net begonnen en het was een stralende dag, zo geschikt om eropuit te gaan dat ik nauwelijks tijd had gehad om me te vervelen. Behalve met de overbekende puntzakken met zangzaad, ons top-product in alle jaargetijden zolang er nog vogels in de Madrileense huizen waren, was de winkel volgestroomd met energieke verzetsstrijders die het voorjaar wilden benutten om eetbare gewassen te kweken op elke vierkante centimeter grond die ze maar konden vinden; binnenplaatsjes, gemeentelijke bloemperken, plantenbakken en zelfs bloempotten. Hoewel veel van hen ontmoedigd raakten als ze de instructies hadden aangehoord die Toñito voor mij in een boekje had opgeschreven toen hijzelf niet meer naar de winkel kwam, hadden anderen pootaardappels en zaad van tomaat, komkommer, sla of meloen meegenomen in de overtuiging dat ze voor het einde van de zomer van de opbrengsten zouden kunnen eten. Maar die ochtend had een nog verrassender nieuwtje voor me in petto.

Tegen sluitingstijd stopte er een enorme zwarte Mercedes voor de winkel. Hoewel ik in mijn leven nog maar zelden zulke imposante auto's had gezien, was ik van deze niet echt onder de indruk, want de onervaren hand die de initialen CNT* op de portieren had geschilderd, had niet kunnen voorkomen dat er een paar straaltjes witte verf naar beneden waren gedropen, als vieze, troosteloos onbeholpen tranen. Maar de man die toen hij uitstapte de CN van de T scheidde, behoorde niet tot het soort mensen dat zich over het algemeen in een dergelijke auto door Madrid verplaatste.

Het eerste wat ik dacht toen ik hem zag, was dat hij een van de compagnons van mijn stiefmoeder was. Hij was een jaar of vijftig, lang, zwaarlijvig, zo goed als kaal en heel stram, en hij droeg een merkwaardig kledingstuk, weliswaar een blauwe overall maar dan gemaakt van een dure, glanzende, ritselende stof die onder en boven een leren riem een zekere slapte verraadde, de weekheid van vlees dat betere tijden had gekend. Maar het was niet alleen zijn kleding. Zijn houding, zijn manier van lopen, hoe hij met opgeheven kin om zich heen keek, alles aan hem leek net zo onverenigbaar met het insigne van de FAI* dat op zijn borst zat gespeld als met de gouden monocle die hij in zijn rechteroog had geklemd. Maar nog voor hij het woord tot me richtte, wist ik al dat ik hem verkeerd had beoordeeld. Ondanks zijn uiterlijk, die verwarrende mengelmoes van aristocratische gebaren en revolutionaire overtuiging, zou de man die zojuist was binnengekomen zich nooit met María Pilar hebben kunnen opsluiten in de woonkamer van mijn huis, want zelfs zonder dat ik wist met wat voor zaken zij zich inlieten, was ik er zeker van dat er niets echts was aan haar en haar vrienden. Die onbekende daarentegen was wel echt, zelfs dubbel echt. Hij was een heer. En hij was ook nog anarchist.

‘Ja,’ schreeuwde ik in de richting van de gehoorhoorn die hij tegen zijn linkeroor had geklemd, ‘ik ben Manolita...’

‘Aangenaam,’ en hij reikte me zijn vrije hand, glad en schoon, van iemand die nooit met zijn handen had hoeven werken. ‘Ik heet Antonio de Hoyos y Vinent...’ hij overdacht even of hij er nog iets aan zou moeten toevoegen, waartoe hij uiteindelijk wel besloot. ‘Ik ben de zoon van de markies van Hoyos.’

‘Aha, ja!’ Toen ik die titel hoorde, begon het me te dagen. ‘Ik ken Eusebio, uw huismeester.’

‘Hij die ooit mijn huismeester was,’ preciseerde hij met een raadselachtige, nauwelijks zichtbare glimlach. ‘Hij wijdt zich nu aan andere zaken. Net als de vrouw van je vader, hè?’

Ik beperkte me tot een lichte beweging, want ik wist te weinig om gewoon ja te knikken.

‘Wat een knappe man, hè, je vader.’

‘Eh...’ Die opmerking bracht me meer van mijn stuk dan zijn auto, zijn insigne en zijn monocle. ‘Kent u hem dan?’

‘Alleen van gezicht,’ zijn lach werd breder. ‘Ik ken je broer Antonio beter, net zo knap, trouwens... Ik ben goed bevriend met Paco

Román, zie je.' Ik fronste mijn wenkbrauwen, maar hij gaf me de tijd niet te bekennen dat ik niet wist over wie hij het had. 'Palmera, je weet wel...'

Hij legde de gehoorhoorn op de toonbank, stak zijn beide armen omhoog en met opnieuw die ernstige, haast stugge uitdrukking waarmee hij de winkel was binnengekomen, bewoog hij zijn vingers alsof hij een paar castagnetten bespeelde, wat er zo grappig uitzag dat hij me voluit aan het lachen wist te brengen.

Voordat ik door de oorlog noodgedwongen veranderde in een winkelierster was er geen plek in Madrid die ik zo leuk vond als de Zaadhandel Antonio Perales, Erkend Bedrijf, Binnenlandse en Buitenlandse Producten. In die tijd, toen ik me een plattelandsmeisje voelde dat met een klein beetje aarde van Villaverde naar de hoofdstad was overgeplant, leek die duistere winkel, die rook naar de was die de toonbanken deed glimmen, een brug, een eiland, een kleine tuin, precies op mijn maat. In de herfst van 1930, toen ik in de stad aankwam, was ik acht en torste ik de brokstukken van de enige wereld die ik had gekend op mijn rug. Drie maanden na de dood van mijn moeder begreep ik nog altijd niets van haar afwezigheid, niets van de opeenvolgende gebeurtenissen die het tweede, plotselinge huwelijk van haar weduwnaar hadden bespoedigd, noch van zijn beslissing om alles te verkopen – ons huis, de moestuin, het land met de bomen langs de rivier – en te verhuizen naar het huis van iemand anders, op die vierde verdieping in de calle Santa Isabel, met drie balkons, misselijkmakend hoog boven een oorverdovende stortvloed van geluiden en geschreeuw, mijn voeten die voortdurend over een kunstmatige ondergrond van tegels en straatstenen liepen, het leven ver weg van het platteland. Het went wel, zeiden mijn vader en María Pilar, en ook Toñito, die zich twee weken na onze aankomst al helemaal thuis voelde in Madrid, maar met het verstrijken van de jaargetijden werd mijn verbazing er alleen maar groter op door alle nieuwe, verontrustende ervaringen, de Acevedo-school, de bijnaam die mijn klasgenoten me gaven zonder zelfs maar te willen weten hoe ik heette, de zwangerschap van mijn stiefmoeder. In januari 1932, toen mijn zusje Pilarín werd geboren, was de enige troost die de tijd me had gegund dat ik van 'Hé, jij boerentrien' was veranderd in 'Manolita de boerentrien'.

Terwijl ik het gevoel had dat het me nooit zou lukken om bij die stad te gaan horen, dat die tegels en straatstenen nooit van mij zou-

den zijn, was dat grote pand, duister als een grot, ondanks de etalages die uitkeken op de stoep, de enige plek die ik helemaal begreep. De grote kasten van gevernist hout die tegen de muren stonden zaten vol laden, elk met zijn eigen etiket, kaasjeskruid, anjelier, munt, boldoblad, basilicum... Die warme vertrouwde woorden, ook door de keurige letters waarmee Toñito ze op de crèmekleurige etiketten had geschreven, vormden een eenvoudig, bekend universum dat woonbaar was door en voor mij. Ik was zoveel middagen met mijn moeder naar de moestuin geweest, ik had haar zoveel in de zon gedroogde meloen- en watermeloenpitten zien planten, was aan haar hand zo vaak getuige geweest van het wonder van de groene sprietjes die in al hun teerheid door de harde voren braken, dat de nietige vezeltjes die sliepen in die donkere laden me een belofte leken van de aarde, tere medeplichtigen van de liefdevolle heimwee van het dorpsmeisje dat ik was. Daarom, en omdat het helpen van klanten met het houten schepje waarmee de papieren puntzakjes werden gevuld en al die verschillende gewichten net zoiets was als winkeltje spelen met echte dingen, bracht ik zoveel mogelijk tijd door in de winkel.

In mijn eerste jaren in Madrid, toen ik nog naar school ging, bleef dit min of meer beperkt tot de zaterdagmiddagen, maar in 1934 was María Pilar opnieuw zwanger, en alsof het vooruitzicht van een nieuw klein broertje of zusje me veranderde in een instantvolwasene, veranderden van de ene op de andere dag ook mijn taken. Op mijn twaalfde leerde ik de kaart van het metronet uit mijn hoofd en ging ik elke dag naar de winkel om mijn vader en mijn broer hun eten te brengen. Af en toe hielp ik ook 's middags om af te sluiten, maar dat vond ik minder leuk, want altijd was hij dan daar.

Als ik de trappen van metrostation Antón Martín afliep, bad ik al dat ik hem niet tegen zou komen. Die ongere, broodmagere vent had alleen nog een donderbus nodig om op de Andalusische struikrovers te lijken die op de aanplakbiljetten van de zarzuelaopvoeringen stonden afgebeeld, en hij had ook altijd een belachelijk, in elkaar gedraaid zwart krulletje op zijn voorhoofd en een overhemd dat net een vrouwenbloes leek, rood met witte stippen, wit met groene stippen of turkooisblauw met stippen in allerlei kleuren. Ik was zo bang van zijn ambigue, onbegrijpelijke uiterlijk dat als ik hem voor de winkel zag staan, ik een extra rondje om het blok liep om niet langs hem te hoeven, waarna ik dan met dichtgeknepen ogen de winkeldeur openduwde.

‘Wie, Palmera?’ Toñito schoot in de lach toen ik het hem vertelde. ‘Maar dat is zo’n goeierd! Homo, dat wel, maar verder... Hij zou nog geen vlieg kwaad doen.’

Ik dacht daar anders over en soms had ik het gevoel dat hij me expres bang maakte, voor de lol, hoewel hij alleen maar naar me keek met zijn donkere ogen, waaronder hij twee dikke zwarte lijnen had getrokken die zelfs voor een fatsoenlijke vrouw te dik en te zwart waren. Dan bracht hij een vinger naar de rand van zijn Andalusische hoed en realiseerde ik me dat hij me groette, maar ik probeerde niet eens terug te groeten, want ik was bang dat mijn stem zou blijven steken nog voor hij uit mijn keel kwam. Sommige nachten droomde ik dat hij me ontvoerde om me te vermoorden, en zwetend werd ik dan wakker met een zwaar bonkend hart, alsof het uit mijn borst wilde breken.

Ik had er geen idee van waar die man vandaan kwam die mijn broer elke middag opwachtte met dezelfde vruchteloze volharding die mijn broer korte tijd later aan de dag legde bij zijn dagelijkse afspraakje met Eladia’s minachting. Het duurde even voor ik erachter kwam dat als hij al ooit iemand van mijn familie zou weten te ontvoeren, ik dat niet zou zijn, en zeker niet om zijn slachtoffer te vermoorden, en dat zijn relatie met Toñito ertoe beperkt bleef dat hij hem naar huis vergezelde, lopend als het mooi weer was of met de metro als het te koud of te warm was. Soms, als het heel hard regende, hield hij zelfs een taxi aan zodat mijn broer niet nat zou worden, hoewel die zijn onbaatzuchtige hofmakerij nooit beantwoordde.

‘Wat heb ik gezegd, Palmera?’ hoorde ik hem ooit zeggen toen zijn bewonderaar te dichtbij kwam. ‘Kijken, maar niet aankomen.’

Hij had die bijnaam niet gekregen omdat zijn uitgehongerde silhouet in combinatie met de trillende kwastjes van zijn hoed hem op een dadelpalm deed lijken, zoals ik aanvankelijk had gedacht, maar omdat het zijn werk was in dezelfde tablao waar Eladia danste een flamencogroep met handgeklap en castagnetten te begeleiden. Dat verklaarde zijn uiterlijk, de make-up en het korte jasje, die ik niet in verband had gebracht met een podium. Dat verklaarde ook waarom hij de *copla’s* waarmee hij reageerde op mijn broers onhebbelijkheden uit zijn hoofd kende.

‘*Serranillo, serranillo, no me mates gitanillo...*’ Hij had een lelijke, schorre, vals klinkende stem, wat hij echter compenseerde met overdreven bedroefde uitdrukkingen. ‘*Qué mala entraña tienes pa mi!*’

Cómo pué ser así? tot Toñito hem ten slotte bij de arm pakte. ‘Kom, we gaan voordat het onweer losbarst.’

Ik wist niet waar Palmera vandaan was gekomen, maar ik vermoedde dat het iets te maken had met het duistere leven van mijn broer, die lange, gevaarlijke nachten waarvan hij terugkwam met dikke oogleden en een rossig waas over zijn ogen, zijn lippen gekruld in een klein lachje waarin slechts een glimp van een intiem, geheim genot doorschemerde.

‘De perversie staat op je gezicht geschreven, Antoñito,’ zei onze stiefmoeder afkeurend als haar man haar niet kon horen. ‘Niet te geloven! Zo jong en al zo verdorven...’

‘Ga jij mij de les lezen, María Pilar?’ antwoordde mijn broer soms. ‘Zullen we eens zien wie er het meest verdorven is van ons tweeën?’

Onze stiefmoeder maakte zich dan haastig uit de voeten om te voorkomen dat Toñito hardop zei wat hij me had toegefluisterd in de nacht dat we bij onze moeder hadden gewaakt, wij samen, zittend in die stoelen die iemand had neergezet tussen het nachtkastje van de overledene en een commode van donker hout die nog altijd naar haar rook, en naar tijm, al waren de laden dicht.

Op enig moment tijdens die eindeloze nacht, net zo lang en loodgrijs als een heel jaar vol regenachtige ochtenden, terwijl mijn moeder nog op haar bed lag, afgelegd in haar trouwjurk, zo uitgeteerd dat ze met haar dertig jaar al een oude vrouw leek maar tegelijk ook een uitgemergeld kind, kwam mijn vader de kamer binnen met een vrouw die ik nog nooit had gezien.

‘Geef je tante María Pilar een kus, Manolita,’ en hij kwam rechtstreeks naar mij toe, alsof hij niet naar mijn broer durfde te kijken. ‘Ze is een nicht van je moeder.’

‘Een hoer, dat is ze,’ mompelde Toñito toen we hen samen de kamer uit zagen lopen, en hij vertelde me dat toen mijn moeder ziek werd mijn vader al een verhouding had met María Pilar.

Dat geheim fungeerde als een schild dat hem onkwetsbaar maakte voor kritiek en straf en garandeerde hem een vrijheid die verder niemand opviel, want dat was het recht van een eerstgeboren zoon. Toñito wist haar schuldgevoel als een schat te manipuleren, het te hanteren als een scherpe sabel ten gunste van hemzelf en altijd tegen María Pilar, hoewel onze vader schuldiger was dan zij. Maar de oorlog, die alles kapotmaakte, vernietigde ook zijn leven en bracht een nieuw evenwicht. Het marxisme maakte zijn nachten korter en

zijn dagen langer, veranderde hem in een gewetensvolle werker, met meer verantwoordelijkheidsgevoel en plichtsbesef dan hij ooit had getoond, en gaf hem zijn werkelijke leeftijd terug, een jeugd die innig verbonden was met het revolutionaire vuur. Ondanks dat alles, en hoewel hij nauwelijks nog iets anders deed dan samenzweren met zijn vrienden uit de wijk, verdween Palmera niet uit zijn leven.